

A follow –up to the manuscripts of the Shahnameh Firdousi in the Gunj Bakhsh Library.

***Shagufta Yaseen Abbasi**

****Farzana Riaz**

*****Faleeha Zahra Kazmi**

Abstract:

The subcontinent is a land where Persian has been common for centuries, and the valuable and precious collection in the form of manuscripts of Persian language and literature in the various libraries of this land shows that the Persian language has spread in the tradition of the people of this land. People of this had not only left there thoughts and ideas in the same language, but also wrote great masterpieces of Persian language and literature such as Shahnameh of Ferdowsi, Masnavi Manavi, Divan Hafez, etc. in terms of maintenance by various scribes. Different Libraries of Pakistan are full of these precious works. one of these libraries is the Gunj Bakhsh Library of Iran Pakistan Research Centre of Persian studies where the greatest treasure of manuscripts are kept. There are about nineteen manuscripts of Ferdowsi's Shahnameh in this library ,which were written by different scribes .In this article ,we try to consider and explore those precious and great manuscripts of Shahnameh Firdousi.

Keywords: Shahnameh, The land of the subcontinent, The library of treasure, Persian language and literature

تبعی درباره نسخه های خطی شاهنامه فردوسی موجود در کتابخانه گنج بخش

*شگفته یاسین عباسی

**فرزانه ریاض

***فلیحه زهرا کاظمی

چکیده :

شبه قاره سرزمینی است که در آن زبان فارسی تا قرن های متمادی رایج بوده است و وجود گنجینه های تالیف شده پر ارزش و گرانبهای زبان و ادب فارسی در کتابخانه های مختلف این دیار نشانگر این امر می باشد که زبان فارسی در سنن و فرهنگ مردم این سرزمین طوری سرایت کرده بود که ایشان نه فقط افکار و اندیشه های خودشان را به این زبان ابراز می کردند، بلکه کاتبان مختلف را به حفظ و نگهداری شاهکار های بزرگ زبان و ادب فارسی از قبیل شاهنامه فردوسی، مثنوی معنوی، دیوان حافظ و غیره را از نظر نگهداری توسط کاتبان مختلف می نگاشتند. کتابخانه های مختلف پاکستان مملو از این آثار گرانبها می باشند. یکی از همین کتابخانه ها کتابخانه گنج بخش مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان می باشد که بزرگترین گنجینه نسخه خطی در آنجا نگهداری می شود. در همین گنجینه حدوداً نوزده نسخه خطی شاهنامه فردوسی موجود می باشد که از دست کاتبان مختلف نگاشته شده است. هدف این مقاله بررسی و معرفی نسخه های خطی شاهنامه موجود درین گنجینه اطلاعات به خوانندگان فراهم شوند.

کلید واژه ها : شاهنامه، سرزمین شبه قاره، کتابخانه گنج بخش، زبان و ادب فارسی.

*استادیار بخش فارسی، دانشگاه نمل، اسلام آباد. yasinsaghufta@yahoo.com

** استادیار، جی سی یونیورسٹی، لاہور dr.farzanariaz@gcu.edu.pk

***پروفیسور/ رئیس گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه ایل سی بانوان لاہور - پاکستان dr.faleeha.kazmi@gmail.com

مقدمه:

زبان فارسی تا قرن های متمادی در شبه قاره هند و پاکستان زبان رسمی و اداری و حتی دینی نیز بوده است. اگرچه این زبان در زمان سلطان محمود غزنوی به این دیار رایج شد ولی بنا به نوشته ابن حوقل و اسطخری «در عصر صفاریان مردم ملتان و سند به عربی و سندی (سرائیکی) و مردم مکران به مکرانی و فارسی صحبت می کردند. حتی قبل از حملات غزنویان، فارسی زبان تکلم مردم ملتان (پنجاب جنوبی و مناطقی از بلوچستان کنونی) قرار گرفته بود.»

(صافی، 1387، ص 31)

البته این زبان در دوره لودهیان مستحکم گردید چون وقتی یکی از پادشاهان لودهیان زمام حکومت این کشور را به دست گرفت در صدد برآمد «که برای اداره کشور کسانی را انتخاب کند که از زبان فارسی آگاهی داشته باشند و از این به بعد مردم به فراگیری زبان فارسی علاقه مخصوص مبذول کردند حتی هندوها نیز برای فراگیری فارسی توجه خاصی نشان دادند و در نتیجه زبان و ادبیات فارسی در این سرزمین برای خود وطن ثانوی یافت»

(ختک، 76-77، ص 160)

در نتیجه ادبیات پربهای فارسی به گونه ای در قلوب مردم شبه قاره جا گرفته بود که بیشتر مردم به زبان و ادبیات فارسی نه فقط علاقه پیدا کرده بودند بلکه به شوق و ذوق می خوانند و از بر می کردند از قبیل: دیوان حافظ، مثنوی معنوی مولوی، گلستان سعدی و شاهنامه فردوسی و غیره. به همین علت گنجینه های پر ارزش و گرانبهای زبان و ادب فارسی در کتابخانه های مختلف این دیار محفوظ هستند که از نظر نگهداری توسط کاتبان مختلف نگاشته می شدند بدین طریق کتابخانه های مختلف پاکستان مملو از این آثار گرانبها می باشند یکی از همین کتابخانه ها کتابخانه گنج بخش مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان می باشد که بزرگترین گنجینه نسخه خطی در آنجا نگهداری می شود.

کتابخانه گنج بخش جزو مرکز تحقیقات فارسی است که طبق موافقتنامه ای بین دولت ایران و پاکستان در سال 1350 هـ به مطابق 1969م به وجود آمده بود. مرکز تحقیقات از اوایل زمان به حفظ و نگهداری متون گرانبها و میراث گران سنگ مشترک ایران و پاکستان کوشا بوده است. «کتابخانه گنج بخش با داشتن 17264

نسخه خطی به شماره ثبت دفتر و با شمارش جنگ ها و مجموعه ها ، افزون بر 25 هزار نسخه خطی را در گنجینه پر برکت خود محفوظ داشته است» (تسبیحی ، 2005 ، هشت)

در همین گنجینه پر بهای کتابخانه گنج بخش ما نوزده نسخه خطی در دست داریم که با شماره های مختلف و با کیفیت مختلف در اینجا نگهداری می شوند. اینک تک تک نسخه خطی را مورد بررسی قرار می دهیم :

1. شاهنامه تحت شماره 762 در کتابخانه گنج بخش نگهداری می شود. تعداد صفحات 616 می باشد. خط این نسخه خوش و خوانا و روشن است. بدون جلد ولی آب رسیده و کرم خورده است. اسم کاتب و تاریخ کتابت ندارد ولی در قرن یازدهم نگاشته شده است. « آغاز ناقص است و از اواسط داستان «رستم و اسفندیار» اینگونه شروع می شود :

به گیتی بدینسان که اکنون تویی	نباید که داری سر بدخوی
بباشیم بردار یزدان پرست	بگیریم دست بدی را بدست
سخن هر چه بر گفتنش روی نیست	درختی بود کش برو بوی نیست

(تسبیحی ، 1976م ، ج 3، ص 276)

نسخه در انجامش ناقص است و با عنوان « کشته شدن یزدگرد به دست آسیابان به حکم ماهوی سوری » به اتمام می رسد :

برین ناپسندیده فرمان نه زوی	هم اکنون به بیجان دل و جان اوی
بر شاه شد دل پر از شرم و باک	ز جانش برآب و لبان پر ز خاک

2. شاهنامه فردوسی با شماره 797 بالغ بر 502 صفحه در کتابخانه گنج بخش موجود می باشد. از متن شاهنامه جدا شده است پوسیده و اندکی کرم خورده است. البته خطش خیلی خوش و خوانا است. در قرن 11 هـ ق کتابت شده ولی تاریخ دقیق کتابت و اسم کاتب مشخص نیست.

آغاز این نسخه پیش از عنوان « رسیدن اسکندر به مصر » می شود :

توانگر شد آنکس که درویش بود	دگر خوردش از کوشش خویش بود
-----------------------------	----------------------------

وزان جایگاه شاه لشکر براند بحره در آمد فراوان بماند

این نسخه با عنوان «نکوهش کردن دقیقی را فردوسی» به اختتام می رسد، چند بیت پس ازین عنوان در زیر آورده می شود :

اگرچه نه بنوشت جز اندکی ز بزم و رزم از هزاران یکی
هم بود گوینده را رهبر که شاهی نشاند از برگاه بر

(همان ، ص 278)

3. شاهنامه فردوسی زیر شماره 311 در کتابخانه گنج بخش ثبت شده است و مشتمل بر 1214 صفحه می باشد. در قرن 12 هـ ق کتابت شده است . اسم کاتب محمد شیر است . البته اندکی آب دیده و نیز اندکی ساییده شده است . خطش خوش و خوانا و روشن است . این نسخه دارای فهرست کامل مطالب شاهنامه ، مقدمه منثور شاهنامه ابو منصور و هجو نامه سلطان محمود غزنوی می باشد. آغاز این نسخه این گونه می شود :

« بسم الله الرحمن الرحيم ، سپاس و آفرین مر خدای را که این جهان و آن جهان آفرید ما بندگان را اندر جهان پیدا کرد و نیک اندیشکان و بد کرداران را پاداش و بادافره بر اثر داشت و درود بر بندگان و نیکان و دینداران او باد » و اینگونه ختم می شود :

« تمام شد فهرست بادشاهان از پیشدادان و کیانیان و اشکانیان و ساسانیان از فرزندان آرش اند از عهد سکندر و داردا که فارس و عراق ایشان را بود و از ملوک طوایف نزدیکترند باقی هر ملکی جداگانه بادشاهی بود از عهد سکندر و داخل عجم اند و بالله التوفیق تم »

(تسیحی ، ج 2 ، ص 255)

4. شاهنامه فردوسی

تحت شماره 314 در کتابخانه گنج بخش نگهداری می شود . تعداد صفحات 1377 است و این نسخه اندکی کرم خورده و جلد مقوایی و پوسیده دارد . خط این نسخه نستعلیق خوش ، خوانا و روشن است . اسم کاتب منور شاه قانون گوی نوشته شده است و تاریخ کتابت طبق این نسخه 1058 ق می باشد .

آغاز

بنام خداوند جان و خرد کزین برتر اندیشه برنگذرد

خداوند نام خداوند جای خداوند روزی ده و رهنمای

خداوند کیوان گردان سپهر فروزنده ماه و ناهید و مهر

انجام

در اتمام کتاب شاهنامه و قصه شاه یزد جرد

علی دیلم و ریو دلق است بهر

ازین نامه نامداران شهر

که از من نخواهد سخن رایگان

حبیب و قصیب است از آزادگان

(همان ، ص 257)

5. شاهنامه فردوسی

با شماره 443 در کتابخانه گنج بخش ثبت شده است. این نسخه بالغ بر 386 می باشد. این نسخه بدون جلد آب رسیده و پوسیده است. خط این نسخه نستعلیق خوش و خوانا و روشن است. سال کتابت قرن یازدهم هجری می باشد. آغاز این نسخه ناقص است و آشفته. مقدمه در هیجده صفحه نوشته شده است. متن شاهنامه بعد از مقدمه اینگونه آغاز می شود:

به بسم الله آغاز شاهنامه را نمایم که اویست خلاق ما

خداوند روزی ده و دستگیر خداوند بخشنده و دستگیر

انجام این نسخه ناقص است. اما از دیدن این نسخه پیدا است که «گویا آغاز مجالس یا تصاویری داشته که برداشته یا ربوده اند. متن این نسخه از آغاز درست است و لیکن از اواسط و انجام ناقص و درهم است»

(همان ، ص 259)

6. کتاب شاهنامه

تحت شماره 10124 در کتابخانه گنج بخش نگهداری می شود و دارای 442 صفحه می باشد. آغاز این شاهنامه به عنوان «آغاز سخن در بادشاهی کیخسرو» آغاز می گردد:

بالیز چون برکشد سر و شاخ سر شاخ سبزش بر آید از کاخ

دل روزگارش همی پرورد جهانی ز کردار او برخورد

کاتب این نسخه نور محمد نام دارد و در قرن یازدهم هجری کتابت شده است. خط این نسخه دقیق و ریز ولی خوانا و روشن است. اختتام این نسخه به عنوان «بنا نهاد کیخسرو آشکده را» آمده است.

7. شاهنامه

با شماره 8966 در کتابخانه ثبت شده است. این نسخه مشتمل بر 388 صفحه می باشد. اسم کاتب پیدا نیست ولی در قرن یازدهم کتابت شده است. نسخه مذکور اندکی کرم خورده و پوسیده است.

آغاز این نسخه با ابیات زیر می شود:

سیاس آن خدا را که او پادشاست که ملک بقایش بری از فناست

زهی بادشاهی بعز و جلال که هست از ازل تا ابد نی زوال

رسول خدا را درود و سلام بال و باولاد صحب کرام

این نسخه به عنوان زیر اختتام می یابد:

«نبرد کوردز و پیران و کشته شدن پیران»

همان یار و افسرو طوق تاج همان زنده پیلان و آن تخت عاج

فریبرز گفت هزبر ژیان منم راه را تنگ بسته میان

8. این نسخه تحت شماره 10574 در این کتابخانه نگهداری می شود. این نسخه مجموعه گرشاسب نامه و شاهنامه است و در قرن دهم کتابت شده است. کیفیت این نسخه خوب است و خطش ریز ولی خوانا و روشن است.

9. مقدمه و گزیده ای از شاهنامه

نسخه خطی فوق الذکر با شماره 10674 در کتابخانه گنج بخش موجود می باشد . کاتب این نسخه عمر الدین نام دارد . درین نسخه خطی مقدمه و چندین عناوین منتخب شاهنامه مندرج شدند از قبیل : « عروسی فرنگیس دختر افراسیاب با سیاوش » یا « تعریف حسن رودابه به دخت مهرباب کابلی پیش زال ».

این نسخه خوانا و روشن است با کیفیت خوب و تمیز . نسخه با این بیت زیر به اختتام می رسد :

هر آنکس که دارد هش رای دین پس از مرگ بر من کند آفرین

نمیرم ازین پس که من زنده ام که تخم سخن را پراکنده ام

10. شاهنامه فردوسی

تحت شماره 8603 ثبت شده است . از اول ناقص است و دارای 408 صفحه می باشد . خط این نسخه ریز و خوانا است . با عنوان زیر به اختتام می رسد : « اندر آمدن بیژن تورانی بجنگ ماهوی سوری و گرفتن بر سام ماهوی سوری و کشتن او را بیژن »

نسخه مذکور به این بیت به اختتام می رسد :

ز هجرت سه صد سال و هفتاد و چار بنام جهاندار و کردگار

سخن راند باید بدین داستان دگر گونه از گفته باستان

از آوردن شاه پرداختم کنون پادشاهیش را ساختم

11. شاهنامه فردوسی

با شماره 9808 در کتابخانه گنج بخش نگهداری می شود و بالغ بر 1010 صفحه می باشد . نسخه کامل است ولی یک کمی آب رسیده . است جلد مقوایی و سالم دارد .

12. شاهنامه فردوسی

زیر شماره 1279 در کتابخانه موجود می باشد . کاتب معلوم نیست . دارای 1000 صفحه می باشد . در اختتام افتادگی دارد ولی این نسخه منقش، مذهب است .

13. شاهنامه فردوسی

تحت شماره 15469 ثبت می شود. سن کتابت یازدهم هجری و بالغ بر 946 صفحه می باشد. نسع و جدول، جلد مقوایی و سالم.

به بیت زیر به اختتام می رسد:

هر آنکس که دارد دهش و رای و دین پس از مرگ بر من کند آفرین
هزاران درود و هزاران سلام ز ما بر محمد علیه السلام

14. شاهنامه فردوسی

با شماره 13810 در کتابخانه گنج بخش نگهداری می شود و مشتمل بر 100 صفحه می باشد. درین نسخه داستان رستم و اسفندیار و چند داستان های دیگر با سه تصویر موجود می باشد. سال کتابت قرن نهم یا دهم.

15. شاهنامه

تحت 15149 در کتابخانه گنج بخش موجود می باشد. این نسخه مشتمل بر 91 صفحه می باشد. سن کتابت یازدهم هجری. این نسخه پوسیده و آب رسیده است. چند نسخه دارای چند اوراق شاهنامه است.

16. شاهنامه فردوسی

زیر شماره 13836 در کتابخانه نگهداری می شود و دارای 276 صفحه می باشد. این نسخه پوسیده و آب رسیده است دارای هشت تصویر می باشد. جلد مقوایی است. آغاز و انجام افتادگی دارد.

17. انتخاب از شاهنامه فردوسی (داستان رستم و اشکبوس و اسفندیار)

با شماره 5883 ثبت شده است. دارای 208 صفحه می باشد. سال کتابت قرن سیزدهم ولی آب رسیده، پوسیده است.

18. شاهنامه فردوسی

با شماره 1261 در کتابخانه گنج بخش ثبت شده است. کتابت سیزدهم هجری و دارای 418 صفحه می باشد. کاتب پیدا نیست.

19. شاهنامه فردوسی

تحت شماره 10829 موجود می باشد و فقط یک صفحه دارد.

نتیجه گیری :

بعد از بررسی دقیق نسخه های خطی موجود در کتابخانه گنج بخش به این نتیجه رسیده ایم که در این سرزمین شبه قاره شاهکار های ادبیات فارسی به حدی ارزش پیدا کرده بودند که مردم این دیار برای حفظ و نگهداری این میراث مشترک شبانه و روز کوشا بودند. نوزده نسخه خطی شاهنامه که در این کتابخانه نگهداری می شوند شش نسخه در نتیجه حوادث زمان افتادگی دارند و ناقص اند در حالی که دو نسخه فقط مشتمل بر گزیده ای از شاهنامه می باشند البته باقی مانده نسخه خطی کامل هستند البته بعضی از اینها آب رسیده و پوسیده هستند ولی با کاغذ ظریف و منقش و قشنگ. دو سه تا نسخه دارای تصویرها می باشند.

منابع و مأخذ

- ##. انتخاب از شاهنامه فردوسی، شماره ثبت 5883
- ##. تسبیحی، محمد حسین (1974م) فهرست نسخه های خطی کتابخانه گنج بخش، ج 2، اسلام آباد، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان
- ##. همان (2005م) فهرست الفبایی نسخه های خطی کتابخانه گنج بخش، اسلام آباد، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان.
- ##. ختک، شفقت جهان «اهمیت زبان و ادبیات فارسی در پیوستگیهای فرهنگی کشورهای منطقه» مجله دانش 76-77 (1383 هـ) مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد.
- ##. شاهنامه فردوسی، شماره ثبت 10124.
- ##. همان (1976م) ج 3
- ##. همان، شماره 8966
- ##. همان، شماره 10829

##. همان ، شماره 1261

##. همان ، شماره 1279

##. همان ، شماره 13810

##. همان ، شماره 13836

##. همان ، شماره 15149

##. همان ، شماره 8603

##. همان ، شماره 9808

##. همان ، شماره 15469

##. همان ، شماره 10574

##. صافی، قاسم (1387 ش)، بهار ادب (تاریخ مختصر زبان و ادبیات فارسی در شبه قاره هند و پاکستان) تهران ، موسسه انتشارات دانشگاه تهران.

##. مقدمه و گزیده ای از شاهنامه ، شماره ثبت در کتابخانه گنج بخش 10674